

УДК 159.955+37.022+378.147

DOI 10.32755/sjeducation.2019.02.030

Герасимова Е. М.,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна;

Ніщимна С. О.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Доній Н. Є.,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри економіки та соціальних дисциплін, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ЗАПИТАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

На сьогодні реалії є такими, що обсяг щоденної інформації, з якою стикається людина початку ХХІ ст., у разі більший за обсяг, який обрушувався на людину ХХ ст. Проте у сучасному світі є багато професій, де обсяг такої інформації набагато більший, ніж той, з яким стикається середньостатистичний громадянин. До таких професій належать фахівці сфери юриспруденції. Якщо ж, приміром, юрист з досвідом роботи має потрібний адаптаційний потенціал і добре розвинуті навички критичного оцінювання інформації, то юрист, який тільки-но отримав диплом, такими навичками володіє не на належному рівні. Закономірно, що це ставить певні завдання для системи надання освітніх послуг та осіб, які отримують фах юриста.

Метою було визначено: представити запитання як важливу навичку і водночас цінний інструмент критичного мислення осіб, які в майбутньому планують працювати у сфері юриспруденції.

Результати дослідження. Критичне мислення, по суті, є процесом реакції. Людина мислить не заради самого процесу мислення, а заради отримання необхідної для обдумування інформації. Це можливе винятково через запитання-відповіді у взаємодії з іншими. Тож найважливішим умінням для критичного мислення визнається вміння ставити запитання та давати відповіді на них. Це вміння, яке водночас є й інструментом критичного мислення, бо задовольняє потребу людини як одержуваної інформації та доказах, що підтверджують або спростовують отриману інформацію.

Зроблено висновок, що критичне мислення – це завжди незакінчений проєкт, адже постійно виникають нові й нові запитання. Будь-яка людина практично постійно стикається з необхідністю або ставити запитання, або давати на них відповіді. Юрист має це робити не тільки в контексті

особистого життя, але й, мабуть, ще більше в професійному. Запитання є показником здатності оцінювати дійсність й водночас є інструментом розвитку критичного мислення.

Ключові слова: інформація, запитання, критичне мислення, професійне мислення, юрист.

Актуальність теми дослідження. На початку ХХ ст. фактично відбувся зворот від індустріального до інформаційного суспільства, в рамках якого отримання інформації, володіння нею та її передача стали умовами успішності людини в особистому і соціальному просторах. На сьогодні реалії є такими, що обсяг щоденної інформації, з якою стикається людина початку ХХІ ст., у рази більший за обсяг, який обрушувався на людину ХХ ст. Проте у сучасному світі є багато професій, де обсяг такої інформації набагато більший, ніж той, з яким стикається середньостатистичний громадянин. До таких професій належать фахівці сфери юриспруденції. Якщо ж, приміром, юрист з досвідом роботи має потрібний адаптаційний потенціал і добре розвинуті навички відбору корисної та актуальної інформації, то юрист, який тільки-но отримав диплом, такими навичками володіє не на належному рівні. Як наслідок, у перші роки роботи за фахом такий юрист часто допускає помилки й самовпевнено вважає, що його завдання – вислухати клієнта. Юристу, який тільки-но розпочинає свою юридичну практику, часто здається, що клієнт у процесі вільної розповіді повідомить усе необхідне, важливе для успішного вирішення справи, стосовно якої він звернувся до фахівця. На жаль, дефіцит корисної та достовірної інформації й, навпаки, великий обсяг зайвої, недостовірної та стереотипної інформації стають наслідком нестачі досвіду, критичності мислення та ігнорування юристом-початківцем такого важливого інструменту отримання належної інформації як запитання.

Критичне мислення не означає негативних суджень або критики, а передбачає раціональний розгляд різноманітності підходів. Таке мислення є важливим інструментом і потужним ресурсом людини в особистому та соціальному житті. Воно визнається однією з найбажаніших життєвих і професійних навичок, адже є гарантом правильного та обґрунтованого вибору рішення в конкретній ситуації.

Постановка проблеми. Тема, яка охоплює концепт «критичне мислення», рівною мірою відноситься як до важливості розвитку загальних навичок мислення, так і до сукупності навичок, якими мають володіти випускники закладів вищої освіти. Незважаючи на те, що протягом більше ніж сорока років самовідданої наукової роботи теоретиків і практиків усього світу феномен «критичне мислення» накопив у своїй базі величезну кількість концепцій, розробок, підходів, він залишається таким же невловимим й актуальним як напрямок дослідження, як і раніше. Виходячи з цього нами було сконцентровано зусилля на одному його важливому компоненті, який не часто стає об'єктом уваги дослідників і який відіграє подвійну роль: є навичкою та інструментом розвитку критичного мислення. Йдеться про вміння ставити запитання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення навіть з частиною джерел, що присвячені феномену критичного мислення та питанню його розвитку, демонструє доволі потужну хвилю досліджень останніми роками. Так, проблемі визначення сутності критичного мислення та основним методам його вдосконалення присвячені дослідження таких зарубіжних учених, як: Е. Боно, М. Браун, М. Девіс, Т. Дембо, Л. Елдер, Е. Кінг, Д. Клустер, Т. Мур, Р. Пол, М. Стюарт, Д. Халперн, Р. Чалдини та багато інших. Російськомовний науковий дискурс, що розкриває сутність критичного мислення та технології й методи його розвитку, формується роботами О. Дубіни, А. Єгошина, І. Загашева, О. Іванової, М. Мазурова, Ю. Панкратова, О. Пушкарьського, Г. Рогова, Д. Шакірова та ін. Група українських дослідників, яка зосередила зусилля на пропагуванні важливості розвитку критичного мислення та являє собою власне бачення специфіки його формування і розвитку, включає науковців: І. Баранову, Н. Бородіна, Т. Воропай, Н. Вукіну, Н. Дементієвську, Т. Закидальського, І. Мітіна, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін.

Постановка завдання. Намагання конкретизувати сутність критичного мислення дозволило експертам сформувати образ ідеального критичного мислителя, який «доволі допитливий, добре обізнаний, відкритий, гнучкий, справедливий в оцінці, чесний в особистих упередженнях, розсудливий в ухваленні рішень, го-

товий переглянути, зрозуміти та вирішити складне завдання, старанний до пошуку відповідної інформації, раціональний у виборі критеріїв, орієнтований на запит та наполегливий у пошуку відповідей, настільки адекватних, наскільки це дозволяє предмет і обставини запиту» [11, с. 3]. Вважаємо, що такий перелік вказує на ті якості, якими має володіти юрист й які є бажаними рисами для випускників, які отримують вищу освіту з галузі знань 08 «Право». Цей перелік також має бути орієнтиром для науково-педагогічних працівників, задіяних у підготовці майбутніх юристів, адже як вказала Е. Кінг, уміння ставити продумані запитання – це навичка, якій слід вчити і вчитися. Виходячи з цього *метою* публікації було визначено: представити запитання як важливу навичку і водночас цінний інструмент критичного мислення осіб, які в майбутньому планують працювати у сфері юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Як зазначив П. Фасіоне, критичне мислення (англ. «critical thinking») – це «цілеспрямоване, саморегулююче судження, що призводить до тлумачення, аналізу, оцінки та умовиводу, а також до пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних чи контекстуальних міркувань, на яких ґрунтується це судження» [11, с. 3]. Останні п'ять років критичне мислення визнано за найважливішу стратегію й умову соціальної та професійної успішності випускника навчального закладу. Про це свідчать і підсумки роботи Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), презентовані в Давосі у 2016 р. (рис. 1), і результати вітчизняного дослідження, проведеного експертною групою з правової освіти Директорату з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Мін'юсту України у 2018 р. (рис. 2).

Top 10 skills

in 2020

1. Complex Problem Solving
2. Critical Thinking
3. Creativity
4. People Management
5. Coordinating with Others
6. Emotional Intelligence
7. Judgment and Decision Making
8. Service Orientation
9. Negotiation
10. Cognitive Flexibility

in 2015

1. Complex Problem Solving
2. Coordinating with Others
3. People Management
4. Critical Thinking
5. Negotiation
6. Quality Control
7. Service Orientation
8. Judgment and Decision Making
9. Active Listening
10. Creativity

Рис. 1. Інфографіка 10 навичок, затребуваних до 2020 р. [12]

*Рис. 2. Що очікує юридичний бізнес від молодих фахівців?
За результатами експертного обговорення Legal High School
Discussion Hub: Удосконалення юридичної освіти в Україні [6, с. 7]*

Сформованість критичності мислення в юриста багато в чому зачіпає аспект професійного мислення. Будь-яке професійне мислення являє собою понятійно-проблемний рівень мислення тієї епохи, на яку припало жити людині, властивий їй спосіб розуміння процесів і явищ, що, в свою чергу, посилюється характерними для суспільства установками, етичними нормами, цінностями та іншими соціально-психологічними механізмами й демонструє здатність фахівця більш ефективно і максимально точно втілювати в життя певні професійні завдання.

На думку російського вченого А. Е. Жалінського, професійне мислення юриста має певну специфіку, а саме – це «узагальнена орієнтація в конкретних професійно-правових ситуаціях дійсності, або іншими словами – система інформаційно-правової насиченості, що склалася завдяки установкам професійного призначення» [2, с. 198]. Можемо сказати, що вміння юридично мислити означає здійснення точного, цілеспрямованого оперування ключовими поняттями/категоріями в умовах конкретного юридичного практичного завдання.

За короткий строк таке мислення сформувати практично не реально, тому-то саме в процесі навчання в закладі вищої освіти в особи, яка здобуває освіту, має поступово формуватися динамічна основа професійної діяльності, відбуватися професіоналізація пам'яті, мислення, сприйняття та інших когнітивних про-

цесів. Й це так чи інакше пов'язане з тим, про що ведуть мову практично в усіх своїх публікаціях американські фахівці з розвитку критичного мислення Р.У. Пол та Л. Елдер [10]. Вони переконані, що особи з добре розвинутим критичним мисленням у професійній самореалізації досягають більшого, адже прагнуть постійно вдосконалювати характеристики розуму. Пол Р. та Елдер Л. вважають, що подібних характеристик сім і вони взаємопов'язані, та, як наслідок, чим краще розвинута одна риса, тим краще спрацьовують інші. Отже, основні інтелектуальні риси критично мислячої людини [10, с. 22–32]:

1. *Інтелектуальне смирення* може бути визначене як усвідомлення меж свого знання, в тому числі чутливості до обставин, за яких наявний егоцентризм може провокувати самообман. Останнє тягне за собою упередженість, забобони, обмеження точки зору і підвищує ступінь невігластва. Риса має на увазі відсутність інтелектуальної претензійності, хвалькуватості або марнославства в поєднанні з розумінням логічних підстав або відсутністю таких підстав щодо власних переконань.

2. *Інтелектуальна сміливість* може бути визначена як наявність усвідомлення необхідності стикатися і справедливо розглядати ідеї, переконання або позиції, щодо яких у людини є сильні негативні емоції або яким вона не надавала серйозної уваги. Інтелектуальна сміливість пов'язана із визнанням того, що ідеї, які суспільство вважає небезпечними або абсурдними, іноді раціонально виправдане (повністю або частково). Переконання, прищеплені людям, іноді бувають помилковими або такими, що вводять в оману. Інтелектуальна сміливість вступає в гру, тому що в деяких ідеях є якась істина, що вважається небезпечною та абсурдною, чи є спотворення або хибність в ідеях, яких чітко дотримуються ті соціальні групи, до яких людина належить. Людям потрібна сміливість, щоб бути справедливими мислителями в подібних обставинах.

3. *Інтелектуальна емпатія* – це усвідомлення необхідності творчо поставити себе на місце інших, щоб по-справжньому зрозуміти їх. Мати інтелектуальну емпатію – значить, вміти точно відновлювати точки зору та роздуми інших і міркувати, виходячи з припущень та ідей, відмінних від власних. Ця риса та-

кож корелює з готовністю пам'ятати про випадки минулого, коли був неправим, попри сильне переконання у власній правоті та представлення себе обдуреним.

4. *Інтелектуальна цілісність* визначається як визнання необхідності бути вірним власній думці та дотримуватися тих самих стандартів, яких очікують інші. Це означає чітке дотримання стандартів доказів, яких дотримуються опоненти. Це також означає здатність чесного визнання невідповідностей у власних думках і діях.

5. *Інтелектуальна наполегливість* може бути визначена як схильність долати інтелектуальні складності, попри розчарування, що супроводжує певне завдання. Деякі інтелектуальні проблеми складні та не можуть бути легко вирішені. Людина володіє інтелектуальною наполегливістю, якщо не здається в ситуації інтелектуальної складності або розчарування. Інтелектуально наполеглива людина демонструє тверду прихильність раціональним принципам, незважаючи на ірраціональну протидію інших, і має реальне відчуття необхідності боротися з плутаниною і невирішеними питаннями протягом тривалого часу, щоб досягти розуміння.

6. *Впевненість у розумі* ґрунтується на вірі в те, що власні вищі інтереси та інтереси людства будуть найкраще задоволені, якщо дати волю розуму. Розум спонукає людей робити власні висновки, розвиваючи раціональні здібності. Це віра в те, що за належної підтримки та вдосконалення люди здатні навчитися думати самостійно. Як такі, вони можуть формувати глибокі позиції, робити чіткі, точні, актуальні, розумні висновки. У свою чергу, вони можуть переконувати один одного, звертаючись до вагомих підстав і аргументованих доказів, і бути розумними, попри глибоко вкорінені в людській природі та суспільному житті бар'єри. Коли людина впевнена в розумі, то сама ідея розумності стає однією з найважливіших цінностей і фокусом в її житті. Іншими словами, мати впевненість у розумі – значить, використовувати розумні міркування як основний критерій, за яким можна судити, приймати або відкидати будь-яке переконання або позицію.

7. *Інтелектуальна автономія* може бути визначена як внутрішня мотивація, заснована на ідеалі мислення для себе; мати розумне авторство своїх переконань, цінностей і способу мислення; не бути залежним від інших в напрямку і контролі свого мислення.

Виходячи з переліку наведених рис цілком зрозуміло, що для критичного мислення потрібний набір навичок і вмінь, що концентруються навколо низки важливих моментів. Критичне мислення, по суті, є процесом реакції. Людина мислить не заради самого процесу мислення, а заради отримання/привласнення чи відчуження затребуваної для існування інформації. Це можливе винятково через запитання у зверненні до іншого або через повідомлення деякої інформації іншому у відповідь на його запитання. Отже, найважливішим умінням для людини є вміння ставити запитання та давати відповіді на них, уміння, що є маркером та інструментом критичного мислення.

Розвинуте вміння ставити запитання, за словами Д. Павлова, «сприяє задоволенню потреби критично мислячої людини в: 1) як одержуваної інформації (ясності, точності, конкретності, релевантності, послідовності, логічності, глибини (фундаментальності), повноті); 2) додаткових доказів, які б підтверджували або заперечували отримувану інформацію» [5]. Воно, виступаючи в ролі основного інструменту розвитку критичності мислення, є показником бажання покращити те, про що людина знає і про що розмірковує. Запитання вимагають, щоб людина, якій ставлять запитання, діяла у відповідь. Вони забезпечують стимул і напрямок для мислення, й крім того, підштовхують людину до постійного пошуку правильних суджень або рішень. Саме система запитань найбільше відповідає духу цікавості, подиву та інтелектуальних мандрів, необхідних для критичного мислення. Водночас запитання демонструє повагу до іншої людини, чим виконує також і функцію комунікативного зв'язку. Людина, яка ставить запитання, не прагне зробити з інших об'єкт критики чи перетворити їх на посміховисько, а прагне дізнатися, що вони думають, допомогти їм розвинути власні ідеї.

Уміння ставити запитання може допомогти багато в чому з'ясувати ситуацію, уникнути двозначності та помилковості

умовиводів. Поставивши запитання, людина озвучує проблему, отримує можливість її обговорювати та уточнювати нюанси й деталі. Як вказують практично всі джерела, з логіки запитань та відповідей [напр., 7, с. 160–162] до логічної структури запитання входять:

1) передумова («базис») запитання – вихідна інформація, що явно або неявно міститься в запитанні. Передумовою запитання є знання, що має бути чітким, ясным, істинним. Але один тільки базис ще не є постановкою запитання. Лише наявність питального слова, а також знаку вказує на ситуацію запитання;

2) оператор запитання – вимога доповнити, пояснити, уточнити брак інформації, яка виражається за допомогою питальних слів «хто», «що», «чому», «навіщо» тощо.

Сукупність першого та другого дає можливість поставити запитання, тобто окреслити обсяг інформації, якої бракує, і завдяки підставі запитання уможливлується формування відповіді в задовільному для особи, яка запитує, змісті. Так, слідчий, ставлячи запитання адвокату «Хтось бачив підозрюваного після 19-00?», ставить завдання встановити не відоме йому ім'я того, хто міг бачити людину. У запитанні міститься інформація про те, що підозрюваного могли бачити після 19-00 (передумова запитання), а словом «хто» висловлена вимога нової інформації (оператор запитання).

Передумова запитання спільно з оператором запитання формують його зміст і задають обсяг запитання;

3) зміст запитання – це неявно присутня в запитанні інформація про предмет запитання, якою володіє особа, яка запитує, а також вимога надати відсутню інформацію. Зміст запитання визначається: 1) об'єктом – предметною сферою, щодо якої ставиться запитання; 2) контекстом завдання, що розглядається під кутом зору вирішення конкретного практичного або теоретичного завдання. У змісті запитання проводиться межа між тим, що вже відомо, та тим, що ще залишається невідомим. Тож зміст запитання в згорнутому вигляді вказує на наявність якоїсь інформації про предмет, а також на інформацію, якої бракує. Тому, вважається, що у правильно сформульованому запитанні міститься половина відповіді.

З позиції змісту запитання одночасно є вимогою знайти або уточнити деякі відомості. У цьому випадку воно є, по-перше, як продукт усвідомлення різниці між тим, що є і належним і, по-друге, як вимога усунути цю різницю.

Визначення підстави запитання суттєво залежить від його об'єкта (предметної сфери) та предмета. Предметом запитання називається будь-який об'єкт інформаційного інтересу, який пов'язаний з обговорюваною темою. Як предмет запитання можуть виступати: а) будь-який матеріальний об'єкт або ідеальний об'єкт; б) характеристика об'єкта; в) судження, істинність якого доводиться або спростовується; г) поняття, зміст якого уточняється в цьому запитанні;

4) обсягом запитання називається безліч альтернативних можливостей істинної або помилкової відповіді на поставлене запитання.

Виділені складові запитання фактично є алгоритмом, знання та застосування якого перетворює людину на ту, яку мають на увазі, коли говорять «критично мисляча». Людина, якщо вона не здатна ставити запитання, нічого з себе не представляє. Її здатність ставити під сумнів і «копати» глибоко, доходить до сутності речей, вбачати зміст за формою і зовнішнім виявом розташовується в самому центрі критичної думки. Критично мисляча людина володіє великим арсеналом запитань і, відповідно, доступних способів їх постановки. Якщо людина вчиться, не ставляючи запитання (мається на увазі самостійно сформульовані), вона не переживає стану незавершеності та пошуку, який є основою для будь-якої пізнавальної діяльності. Майбутній юрист не може собі дозволити такої розкоші. Тим паче, що як зазначила Н. О. Абрамова, «юридична діяльність із самого початку пов'язана з необхідністю знаходити відповіді на поставлені запитання, оцінювати обставини, правомірність і правильність постановки запитань, які можуть мати юридичне значення» [1, с. 122].

На сьогодні існують різні класифікації запитань. Проте в контексті того, що юрист діє в діалогічному процесі за типом «запитання–відповідь», найбільш відповідним темі нашого дослідження вважаємо пояснення та класифікацію запитань, представлених Н. Максимовою. Основою для концепції дослідниці став загаль-

новідомий факт: найбільш загальною є класифікація, яка спирається на позицію людина – вона або запитує, тобто ініціатива виходить від неї, або дає запитання у відповідь. Перша позиція дає варіанти запитань «Де ...?», «Хто ...?», «Коли ...?», «Що ...?» та ін. й не завжди передбачає наявність реального/живого співрозмовника. Друга позиція виходить з позиції діалогічної взаємодії та передбачає обов'язковість відповіді: «Ви сказали, що ... – Чому ...?»; «Ось ви говорите, що ... – Як саме ...?». Розглядаючи місце і роль запитань у комунікативній культурі, дослідниця акцентує увагу, що запитання обов'язково має дві складові: рему і тему [4, с.111]. У питальних реченнях рема – це саме питальне слово (і його граматична група), а тема, відповідно, – все інше. Процес формування запитання у відповідь можна представити у вигляді послідовності кроків: 1) вихідне актуальне висловлювання співрозмовника, який володіє ремою (P-1) – у відповідь запитання (де P-1 перетворюється в тему запитання); 2) відповідь з новою ремою (P-2) – у відповідь запитання, де P-2 перетворюється в тему запитання; 3) відповідь з новою ремою (P-3) – у відповідь запитання, де P-3 перетвориться в тему запитання. Кількість послідовних кроків є такою, яка має вдовольнити осіб, які вступили в діалог, потрібною інформацією.

Специфіка тема-рематичних відносин запитання у відповідь і попередньої йому тези в тому, що лексико-семантичний зміст реми-відповіді є основою всіх семантичних перетворень у відповідь запитання. Чим глибшими є семантичні перетворення реми-чужого у відповідному запитанні, тим більше виражені його ознаки як відповіді. Саме вказані семантичні перетворення сприяють розвитку критичності мислення, дозволяють краще порозумітися співрозмовникам і визначитися з подальшими кроками та застосуванням отриманої інформації. Максимова Н. виділяє класи запитань, які є результатом тема-рематичних відносин за типом «запитання – запитання у відповідь» [4, с. 111–112] та які найбільш часто мають місце у процесі професійного життя представників юриспруденції. Розглянемо ці види запитань.

1) *Запитання-тлумачення*. Його мета – прояснення, уточнення позиції співрозмовника, перевірка розуміння. До цього виду запитань належить кліше: «Чи правильно я зрозумів, що

...?»; «Що ви маєте на увазі, коли говорите про ...?»; «Що означає вжите вами слово ...?»; «Які підстави у вас є, щоб це стверджувати?»; «Що лежить в основі вашої позиції?».

2) *Запитання-перифраза*. Вони виконують завдання – знайти іншу, більш виразну форму для сприйнятого сенсу, встановити розуміння через перефразування. Приклади мовних формул: «Іншими словами, це можна назвати так-то?»; «А якщо це назвати за допомогою ...?»; «Чи може цьому відповідати метафора ... ?»; «Може доцільніше термін ...?».

3) *Запитання-підтвердження*. Його завдання – підтримати позицію співрозмовника через застосування почутої від співрозмовника тези до нової ситуації, через перенесення на новий матеріал, через знаходження нових підстав і доказів – як фактичних, так і логічних. Мовні кліше: «Якщо це так (як ви говорите), то чи підходить сюди такий приклад ...?»; «А цей випадок не підійде як підтвердження вашої позиції?»; «Як це буде виглядати стосовно ...?»; «За яких умов це правило залишається в силі?».

4) *Запитання-сумнів*. Завдання – тією чи іншою мірою м'яко, опосередковано заперечувати, піддавати сумніву твердження співрозмовника. Прикладами таких запитань є: «це підтверджується тим-то?»; «Хіба це не суперечить тому, що ...?»; «Наскільки правильно говорити про ...?»; «Чи не спростовує такий приклад основне положення?».

5) *Запитання-розвиток*. Його мета – частково заперечуючи тезу співрозмовника, водночас побачити в ній і раціональне зерно і збагатити її іншим поглядом (іншою позицією, антитезою), разом з чим має утворитися новий сенс, який буде зрушувати початкове розуміння. Тобто модель цього виду запитань являє собою наступне: теза – антитеза – синтез. Завдання автора запитання – знайти, намітити в самому запитанні таку антитезу, яка приведе до синтезування нового розуміння. У процесі запитання-розвитку відбувається пошук «спільних точок», конвергенції, взаємодії різних позицій, компромісу.

Як можна побачити, всі вказані види запитань у відповідь відображають різні цільові установки осіб, які вступили в діалог. Крім того, вказані види запитань вимагають сформованості навички концентрації та підтримки уваги співрозмовників у

процесі діалогу та вимагають навичок ведення подібного діалогу. Саме цьому має навчитися майбутній юрист, отримуючи фахову освіту, і саме це є однією з умов підвищення якості його мисленнєвих операцій та розвитку критичності мислення.

Висновки. Критичне мислення – це завжди незакінчений проєкт, бо постійно виникають нові й нові запитання, а «ті, хто вміють мислити, вміють ставити запитання» [9, с. 18]. Будь-яка людина практично постійно стикається з необхідністю або ставити запитання, або давати на них відповіді. Юрист має це робити не тільки в контексті особистого життя, але й, мабуть, ще більше в професійному. Він має сумніватися й ставити запитання, різні та багато. Йому дуже важливо перевіряти інформацію і не боятися шукати першооснови, порівнювати різні джерела. Безпелеяційно довіряти юрист не має нічому і нікому. Чим складніше справа, над якою він працює, тим більше запитань у нього має бути. Запитання потрібні для того, щоб орієнтуватися в навколишньому світі, а той, хто вміє їх ставити, робить це краще і є кращим фахівцем, ніж той, хто не вміє. Запитання є показником здатності оцінювати дійсність й водночас є інструментом розвитку критичного мислення.

Список використаних джерел

1. Абрамова Н. А. Юридическая диалогика: учеб. пособие. Москва: Норма, ИНФРА-М, 2017. 192 с.
2. Жалинский А. Э. Введение в специальность «Юриспруденция». Профессиональная деятельность юриста: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2009. 362 с.
3. Ленерт У. Проблема вопросно-ответного диалога. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1985. Вып. 14. С. 238–280.
4. Максимова Н. В. Ответный вопрос в коммуникативной культуре. *Вестник Новосибирского государственного университета. Сер. История. Филология*. 2018. Т. 17. № 6. Журналистика. С. 108–115.
5. Павлов Д. Л. Критическое мышление. Насколько этот навык важен в менеджменте? URL: <http://www.imisp.ru/Pavlov/CriticalThinking/>.
6. Шемелинець І., Якубович М., Осінська О. Знання та навички випускників юридичних факультетів та закладів вищої освіти через призму відповідності потребам ринку праці: звіт за результатами аналітичного дослідження. Київ, 2018. 34 с.
7. Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія / О. М. Юркевич та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Юркевич. Харків, 2012. С. 159–168.

8. Browne, M. N., Stuart M. K. Asking the right questions: a guide to critical thinking. 8th ed. New Jersey, Pearson Prentice Hall, 2007. 226 p.

9. King A. Inquiry as a tool in critical thinking. *Changing college classrooms: New teaching and learning strategies in an increasingly complex world / D.F. Halpern (Ed.)*. San Francisco, Jossey-Bass, 1994. Pp. 13–38.

10. Paul, R. W., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life. New York, Financial Times Prentice Hall, 2002. 358 p.

11. Facione, P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Research Findings and Recommendations. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED315423.pdf> (accessed 05.09.2019).

12. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution> (accessed 04.09.2019).

Herasymova E., Nishchymna S., Donii N.

QUESTIONS AS A TOOL OF FUTURE LAWYERS' CRITICAL THINKING DEVELOPMENT

Today, there are such realities that the amount of daily information a person faces with at the beginning of the 21st century is significantly larger than the appropriate one in the 20th century. However, in today's world, there are a number of professions where the amount of daily information is significantly larger than that experienced by an average citizen. Such professions include law practitioners, and if an experienced lawyer has the necessary adaptive capacity and well-developed skills to evaluate information critically, then a lawyer who has just received a diploma does not have the proper level of such skills. It is natural that it makes certain tasks for the system of provision of educational services and persons receiving the profession of a lawyer.

***The aim** was to present a question as an important skill and, at the same time, a valuable tool for critical thinking of persons planning to work in the field of jurisprudence in future.*

***Results of the research.** Critical thinking is essentially a reaction process. A person thinks not for the sake of a thinking process, but for the sake of getting the information to think about. It is possible solely through "questions-answers" in collaboration with the others. Therefore, the most important skill for critical thinking is the ability to ask questions and answer them. It is a skill that is at the same time a critical thinking tool because it satisfies a person's need in quality of the received information and evidences that support or refuse the received information.*

***It is concluded** that critical thinking is always an unfinished project, because new and new questions constantly raise. Every person almost constantly faces the*

need either to ask or to answer questions. A lawyer should do this not only in the context of his personal life, but perhaps even more so in his professional life. Question is an indicator of the ability to evaluate reality and is at the same time a tool for developing critical thinking.

Key words: *information, questions, critical thinking, professional thinking, lawyer.*

References

1. Abramova, N. A. (2017), *Legal dialogue: textbook*, Norma, INFRA-M, Moscow.
2. Zhalinskiy, A. E. (2009), *Introduction to the specialty "Jurisprudence"*. Professional activity of a lawyer, Prospect, Moscow.
3. Lenert, U. (1985), "The problem of question-answer dialogue", *New in foreign linguistics*, Vol. 14, pp. 238–280.
4. Maksimova, N. V. (2018), "The answer in communicative culture", *Bulletin of Novosibirsk State University. Series History. Philology*, Vol. 17, No. 6, pp. 108–115.
5. Pavlov, D. L. *Critical thinking. How important is this skill in management?* URL: <http://www.imisp.ru/Pavlov/CriticalThinking/>.
6. Shemelynets, I., Yakubovych, M. and Osinska, O. (2018), *Knowledge and skills of the graduates of law faculties and higher educational establishments through the prism of matching labor market needs: the results of the analytical report*, Kyiv.
7. *Legal argumentation. Logistic researches: collective monograph* (2012), Yurkevych, O. M. (Ed.), Kharkiv.
8. Browne, M. N. and Stuart, M. K. (2007), *Asking the right questions: a guide to critical thinking*, New Jersey, Pearson Prentice Hall.
9. King, A. (1994), *Inquiry as a tool in critical thinking. Changing college classrooms: New teaching and learning strategies in an increasingly complex world*, San Francisco, Jossey-Bass.
10. Paul, R. W. and Elder, L. (2002), *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*, New York, Financial Times Prentice Hall.
11. Facione, P. A. *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction, Research Findings and Recommendations*, available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED315423.pdf> (accessed 05 September 2019).
12. *The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution*, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution> (accessed 04 September 2019).